

kronikk

Norske og russiske fremstillinger har med få unntak fortalt oss at Fridtjof Nansen spilte den avgjørende rolle i det utenlandske humanitære arbeid i Russland og Ukraina i årene 1921-1923. Dette er galt, påpeker historikeren **CARL EMIL VOGT**, for tiden engasjert ved institutt for forsvarsstudier. Basert på russisk kildemateriale viser han at Nansens organisasjon spilte en begrenset rolle.

Handwritten signature and date: M. M. 24/3.02

Nansen-organisasjonen overvurdert

Fridtjof Nansens humanitære arbeid i Russland og Ukraina (1921-1923) er lite undersøkt. Den gjengse oppfatning er at Nansen-hjelpen var et stort og vellykket prosjekt. I et skrift utgitt av Nobelinstituttet nylig hevdes det at Nansen reddet 7 millioner menneskeliv. I november 1999 oppga Aftenposten tallet 30 millioner.

Russlands og Ukrainas befolkning hadde gjennomlevd verdenskrig, revolusjon og borgerkrig da tørke rammet store landbruksområder i 1921. Kornhøsten slo feil, og avlingene var under halvparten av hva de hadde vært i de siste fredsårene. Hardest rammet var svartjordsbeltet fra Ural i øst via distriktene langs Volga og Kaukasus til landets kornkammer, det sørlige Ukraina, i vest. Over 20 millioner mennesker ble rammet av sult. Epidemier herjet, og millioner forlot sine hjem på leting etter mat. Kannibalisme skal ha forekommet. Anslagene varierer, men mer enn fem millioner mennesker kan ha mistet livet som følge av hungeren og sultrelaterte sykdommer.

Den 27. august 1921 undertegnet Nansen en avtale med bolsjevikregjeringen om hjelp til de sultende. Han opptrådte på vegne av en nødhjelpskonferanse som en rekke europeiske frivillige organisasjoner hadde avholdt i Genève kort tid i forveien. Genèvekonferansen oppnevnte Nansen til «høykommissær» for det europeiske hjelpearbeidet. I ukene som fulgte ble det opprettet en organisasjon, populært kalt Nansen-misjonen, som etterhvert fikk omtrent 60 ansatte. Organisasjonen hadde sin største avdeling i Moskva, mens hovedkontoret lå i Genève. Nansen-misjonen måtte bygges opp fra grunnen av, så de første hjelpearbeiderne kom ikke til Russland før i slutten av november, tre måneder etter at avtalen var inngått. På dette tidspunktet var American Relief Administration (ARA) allerede i full gang med å bygge opp et omfattende apparat i Russland og Ukraina.

ARA ble stiftet i 1919 for å gi bistand til Europa i gjenoppbyggingsperioden etter første verdenskrig. Under sin leder Herbert Hoover drev ARA etterhvert et betydelig arbeid over

En analyse av de mengdene nødhjelp Nansen-misjonen sendte inn, viser at organisasjonen leverte langt mindre forsyninger enn ARA. Over 80 % av all nødhjelp fra utlandet kom fra ARA. Organisasjonene under Nansen-avtalen sto for omtrent 13 %. I dette tallet inngår imidlertid leveransen fra store givere som Redd Barna og diverse nasjonale Røde Kors-foreninger. Selve Nansen-misjonen fremskaffet mindre enn 3 % av de totale forsyningene det første året av nødhjelpsoperasjonen (september 1921-september 1922), og enda mindre det siste året (september 1922-august 1923). I tillegg kommer Nansen-misjonens forsendelser av pakker med matvarer til privatpersoner. Nansen-misjonen sendte inn omtrent 117 000 slike pakker, tilsammen ca. 1400 tonn, til en samlet verdi av rundt 300 000 dollar. ARA leverte nesten 1,2 millioner pakker, tilsammen ca. 60 000 tonn, til en verdi av nærmere 12 millioner dollar.

Den store forskjellen i mengdene nødhjelp gjenspeiler seg i organisasjonenes økonomi. Mens ARA hadde tilgjengelig 61,5 millioner dollar til sitt arbeid i Russland, utgjorde Nansen-misjonens budsjett ca. 1,2 millioner dollar. Nansen fikk aldri de forventede kreditter fra de europeiske regjeringene. Unntaket var et lån på 600 000 kroner fra den norske regjeringen, tilsvarende ca. 100 000 dollar. Dermed fikk Nansen-misjonen raskt alvorlige økonomiske problemer. Et stort apparat ble satt i gang for å samle inn penger. Nansen bidro selv aktivt ved å reise rundt i Europa og holde foredrag. Innsatsen var imponerende, men resultatet var magert. Et lån på 500 000 dollar fra sovjetregjeringen ruvet og utgjorde nesten halve organisasjonens budsjett.

Den markante forskjell på europeiske lederes holdninger og idéene amerikanske topp-

konflikten (Fridtjof Nansen. En norsk helt i en gresk tragedie?).

I etterhånd ga sovjetiske myndigheter og sovjetiske fremstillinger et idealisert bilde av Nansen-misjonen, med en tilsvarende nedvurdering av ARA's betydning. Mens arbeidet pågikk, var forholdet mindre idyllisk. Samarbeidet mellom Nansen-misjonen og sovjetregjeringen fungerte ikke særlig godt. Russerne mislikte flere av Nansens medarbeidere. Flere ganger brøt det ut alvorlige konflikter. Eksempelvis ble en representant for Studenthjelpen, en organisasjon under Nansen-paraplyen, anklaget for å ha deltatt i religiøse aktiviteter og utvist. Nansen-misjonen ble videre kritisert for pakkeleveransene til privatpersoner. Kommunistene hevdet at forsendelsene endte opp hos individer som ikke hadde behov for nødhjelp, som tidligere adel, borgerlige intellektuelle og andre mistenkelige og «kontrarevolusjonære» grupper med kontakter i Vesten. Det ble klaget over at mange av pakkene ble gjenstand for «spekulasjon» på svartebørsmarkedet. Sovjetmyndighetene motarbeidet også opprettelsen av de to mønsterbrukene som Nansen finansierte med deler av pengene fra Nobels fredspris i 1922. At brukene i det hele tatt ble opprettet, skyldtes at sentralregjeringens stoppordre ble rotet bort i det raske voksende sovjetiske byråkratiet.

Til tross for at sovjetregimet mislikte deler av Nansen-misjonens engasjement, fikk organisasjonen fortsatte virksomheten frem til sommeren 1923. Nansen og hans organisasjon var tross alt lettere å akseptere enn den erklært antikommunistiske Herbert Hoover og hans halv-offisielle ARA. Nansen fylte dessuten en viktig tilleggsfunksjon. Sovjetregimet var på denne tiden ikke anerkjent som partner på internasjonale markeder, og Nansen fikk rollen som mellommann. På oppdrag fra bolsjevikene kjøpte Nansen-medarbeidere inn matvarer for omtrent 3,7 millioner dollar. Trolig kom mye av dette

«Et stort apparat ble satt i gang for å samle inn penger. Nansen bidro selv aktivt ved å reise rundt i Europa og holde foredrag. Innsatsen var imponerende, men resultatet var magert»

store deler av Øst- og Sentral-Europa. Allerede i 1919 ble det gjort forsøk på å sende nødhjelp også til Russland, men først da tørken rammet landet i 1921, kunne ARA forhandle frem en avtale med sovjetmyndighetene om bistand. Avtalen ble inngått 20. august 1921, altså en uke før Nansen-avtalen ble signert. ARA hadde omfangsrike lagre av mat og medisiner og en stor stab erfarne hjelpearbeidere tilgjengelig. Allerede 27. august 1921, samme dag som Nansen-avtalen ble undertegnet, ankom de første ARA-medarbeidere Moskva.

De to overenskomstene var forskjellige på flere viktige punkter. ARA var den eneste organisasjonen som kunne gi effektiv hjelp på kort varsel, og Hoover forhandlet ut fra en åpenbar styrkeposisjon. Amerikanerne fikk rett til å drive hjelpearbeidet uten innblanding fra sovjetregjeringen. Nansen-avtalen, derimot, ga bolsjevikene betydelig innflytelse over utformingen og driften av virksomheten. Linjene for hjelpearbeidet skulle trekkes opp i det Moskva-baserte samarbeidsorganet International Russian Relief Executive (IRRE), der Nansen-misjonen og sovjetregjeringen hadde én representant hver. I motsetning til ARA, som var basert på midler fra det amerikanske statsbudsjettet, hadde Nansens organisasjon i utgangspunktet ingen egne midler til rådighet. Hjelpearbeidet skulle finansieres ved at Nansen fremskaffet lån fra europeiske regjeringer.

Nansen-avtalen hadde imidlertid en viktig tilleggfunksjon utover å legge rammen for Nansen-misjonens eget arbeid: Den fungerte som døråpner for en rekke etablerte europeiske hjelpeorganisasjoner, som Røde Kors og Redd Barna. På grunnlag av bestemmelsene i Nansen-avtalen gikk disse og andre organisasjoner straks i gang med å sende nødhjelp til Russland og Ukraina. Nansens organisasjon fikk dermed en dobbelt rolle: I samarbeid med sovjetregjeringen skulle Nansen-misjonen drive et eget, selvstendig hjelpearbeid. Samtidig skulle den lede og koordinere virksomheten til organisasjonen som drev nødhjelp i ly av Nansens avtale med sovjetmyndighetene.

politikere forrekket, er slående. Europeerne mente at nødhjelp til Russland innebar støtte til bolsjevikregimet. Ikke minst av denne grunn var det en utbredt motstand mot Nansens nødhjelpsprosjekt. Også i Norge ble Nansen beskyldt for å løpe bolsjevikenes ærend. Amerikanerne, også Herbert Hoover, mente tvert imot at bistanden kunne forhindre videre utbredelse av kommunismen, kanskje til og med knekke sovjetregimet. Kommunistene var oppmerksomme på Hoovers idé om «food as a weapon». Dette var noe av bakgrunnen for deres sterke mistro til ARA, og den systematiske nedtoningen av Hoovers rolle til fordel for Nansen. Forøvrig er ARA's innsats i Russland ikke uten dagsaktuell relevans: Europeisk handlingslammelse på eget kontinent er ikke et nytt fenomen.

Det var imidlertid ikke bare økonomien som begrenset Nansens arbeid i Russland og Ukraina. Nansen-misjonen hadde betydelig organisatoriske problemer, både som selvstendig hjelpeorganisasjon og koordineringsorgan for de øvrige europeiske organisasjonene. Ved flere anledninger ble Nansen-medarbeidere anklaget for å vise manglende kompetanse og effektivitet. Resultatet var at flere av de viktigste organisasjonene trakk seg ut av Nansen-paraplyen for å inngå egne avtaler med sovjetmyndighetene. De organisatoriske svakhetene er forøvrig et element som også kommer frem i Berit Tolleshaugs bok om Nansens arbeid i den gresk-tyrkiske

«Nansen-misjonen kan faktisk ha hatt større betydning som kjøper av korn for sovjetmyndighetene enn som selvstendig hjelpeorganisasjon»

de sultende til gode. Nansen-misjonen kan faktisk ha hatt større betydning som kjøper av korn for sovjetmyndighetene enn som selvstendig hjelpeorganisasjon.

Selv om Nansens engasjement i Russland og Ukraina var beskjedent i sammenligning med det amerikanske, betyr ikke dette at Nansens

arbeid var uten betydning. Hungersnøden hadde et voldsomt omfang, og det er hevet over tvil at tusener av mennesker ble reddet fra døden gjennom Nansens engasjement. Hans avtale med sovjetregjeringen skapte arbeidsmuligheter for en rekke organisasjoner, som samlet sett leverte betydelige mengder nødhjelp. I norske og russiske fremstillinger har Nansen imidlertid fått æren også for det amerikanske hjelpearbeidet. Det var ikke Nansen selv som ga næring til denne misoppfatningen: Blant annet i sitt Nobelforedrag fremhevet han meget klart ARA's innsats, samtidig som han nedtonet sin egen rolle i kampen mot sulten.

Nansens engasjement for de sultende i Russland og Ukraina bunnet i hans humanisme og idealisme, selv om han til tider brukte realpolitiske argumenter i den fåfengte kampen for å samle støtte til hjelpearbeidet. Han var dypt forvilet over at arbeidet i Russland ikke lot seg realisere i det omfang han og medarbeiderne hadde tenkt seg. Det var heller ingen mangel på heroiske elementer i Nansens og hans medarbeideres kamp mot sultkatastrofen.

Nødhjelpsarbeiderne var blant annet svært utsatt for sykdom. I løpet av vinteren 1921-22 ble til sammen 12 ansatte i organisasjoner under Nansen-paraplyen smittet av tyfus. Åtte av dem døde. Nansen kunne selv meget vel ha pådratt seg tyfus under sin inspeksjonsreise til Volgaområdet høsten 1921. En av hans reisefeller omkom. Innsatsen mot sulten var kanskje forbundet med større livsfare enn Nansens polar-ekspedisjoner.

Nansens mål var å lindre menneskelig nød og lidelse. I motsetning til hva man kan lese i sovjetiske fremstillinger, var Nansen ingen venn av bolsjevikregimet. Nansens storhet ligger på et annet plan: Innsatsen for de sultende viser hans beundringsverdige evne til ikke å la egne politiske oppfatninger komme i veien for å hjelpe mennesker i nød. Denne evnen var det ikke mange av Europas toneangivende politikere som hadde.

Hungersnød. Fridtjof Nansen fikk Nobels fredspris i 1922 for sitt arbeid i Russland og Ukraina. Her deles ut mat til nødlidende et sted i Russland.

FOTO: SCANPIX